

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА И ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА СРЦГ

Година XVI

Титоград, 1963.

Књ. XX. св. 3.

ЊЕГОШЕВО ДЈЕЛО ДАНАС

Његошев пјеснички опус, обимом не тако велики, својом снагом и љепотом продужује да живи кроз смјене епоха и генерација, кроз буре и ломове историје, кроз застоје и полете наше књижевне ријечи и наше културе уопште. И када данас, поводом стопедесетогодишњице рођења, оживљавамо успомену и поново одајемо признање „пустињаку цетињском“, пјеснику и владару Његошу, умјесно је поставити питање: шта је то што је омогућило трајање у времену, неугасиви сјај и вјечно живу актуелност његовог пјесничког дјела. И даље: какав је наш однос према том дјелу, према Његошу — пјеснику и мислиоцу, данас када нас је друштвени прогрес — кроз социјалистичку револуцију и раније невиђени размах људске мисли — поставио пред нове задатке изградње односа међу људима и стварања нових културних вриједности.

Ово је истовремено прилика да у својим мислима и присјећањима обновимо онај дуги и мукотрпни пут историје кроз који су прошли наши народи за више од једног стољећа, рвајући се са хордама освајача, са својим унутрашњим недаћама и заосталостићу, са националном и вјерском подвојеношћу, увијек тежећи ка бољем, ка јединству, ка животу достојном човјека.

Када се 1847. године појавио „Горски вијенац“, та ненадмашна химна слободи и људском достојанству, на територији данашње Југославије постојале су само двије полунезависне државице — Србија и Црна Гора — опкољене и притиснуте османлијским царством, и међу Јужним Словенима мало је било оних који су могли да схвате епохалну вриједност и поздраве Његошев генијални спјев. Нашили су се додуше појединци, представници прогресивне југословенске народне и књижевне мисли, у Загребу, Бечу, Трсту и Београду, који су дали подршку цетињском усамљенику, објављени су и кратки прикази у ондашњој штампи, али је требало још доста времена па да Његошево дјело буде схваћено, да освоји духове и постане застава у предстојећим борбама за националну и духовну еманципацију наших народа. У самој Црној Гори једва да је било тада нешто писмених главара и свештеника који су стигли да срину Његошев десетерац и да се напајају на врелима његове „блистателне поезије“.

А од тада, колико је прошло времена, какву смо цијену морали да платимо за проклетство историје, за наше пробијање ка слободи и независности! Али то је истовремено било и вријеме пробијања Његошевог пјесничког и националног дјела, његова све шира афирмација, све веће поистовјећивање са нашим народима и његовим духовним аспирацијама.

И када данас, у условима социјалистичког преображаја, у условима новог живота и рађања нових духовних вриједности, постављамо питање — у чему је значај Његошевог дјела, каква је наш однос према њему, онда одговор може бити само један: оно што му је обезбиједило трајање у времену, што га је учинило постојаним каменом темељцем наше литературе, стабилним класиком чије мјесто ни вријеме не може пољуљати — све је то оно што омогућава да Његош и данас живи и да са захвалношћу буде примљен од нових генерација. А ако одговор још и ближе одредимо, онда је то прије свега — чар његове поезије натопљене надахнућем и осмишљене духом истинског генија, поезије која је утолико блискија и утолико људскија што је прожета и везана за најдубље наде, страдања и аспирације народа и времена. Његош је несумњиво имао својих унутрашњих, личних преокупација и болова, својих стваралачких грчева и дилема, али је он свој песнички геније ставио у службу велике идеје ослобођења црногорског и свих југословенских народа.

Заправо, он и није могао да ради другчије. Нашавши се у улози одговорног владара, „мале земље одсвуд стијешињене“, у приликама када је Европа водила своје сопствене бриге, а народи Балкана тек покушавали да се користе идејама стољећа и направе прве кораке ка независности и еманципацији, Његош се није двоумио око тога да ли да свој таленат пјесника и мислиоца, којима га је природа обдарила, подреди циљевима ослободилачке борбе свога и свих других народа. Он се докраја поистовјетио са том борбом, са њом је сагоријевао, као што му је она била и највеће врело инспирације и стварања. То је оно што је Његошевој поезији определијелило унутрашње јединство и равнотежу и трајне компоненте и садржајну снагу.

И у данашњим лутањима савремене поезије, са њеним формално-стилским игрицама и идејним конфузијама, није наодмет указати на примјер Његоша пјесника, који је не само знао да савлада њему тада доступан ниво књижевне и друштвене мисли и искуства стваралачког поступка него и да све то усмјери ка одређеном поетском садржају, што ће и његовом таленту и његовој поезији омогућити да се расцвјета, да загуди бесмртну пјесму о људима и надама свога времена. Разумије се, од Његоша до наших дана прилике су се знатно измијениле, настали су други услови друштвеног живота и нови проблеми са битно новим преокупацијама и духовним стремљењима људи и народа. Истовремено се проширивао, богатио и усавршавао метод и поступак књижевног стварања, освајале су се нове форме стваралачког из-

раза и дубље понирање у психу и међусобне односе људи. Данас већ Његошев класични десетерац, не може бити узор поетским ствараоцима за уобличавање савремене литерарне материје, као што се ни у животу више не могу наћи Његошеви епски јунаци и ондашњи рудиментарни амбијенти.

Но ако су се измијенили услови живота, ако су се родили и нови облици књижевност израза, не може се рећи да је са тиме нестала и сама реалност људског живота, да су нестале муке и болови људи и њихова стална борба за опстанак и прогрес. Ако су мачеви и цефердари, грабежи и мртве главе, домаћа неслога и пријетња споља, и уз то сан о слободи и јединству једнородне браће, били свакодневна преокупација Његошева времена, и људи нашег доба имају своје симболе битисања, своје људске бриге и стремљења. Иако савремени књижевни ставраоци не могу да се користе Његошовом епском формом, сигурно је да Његошев однос према поетској материји може бити поучан, јер је он, додуше више снагом свога ума и надахнућа него књижевном школом, добро схватио којим путем треба поћи да би његова пјесничка ријеч најсигурније дошла до срца и ума људи и тиме постала дјелотворна и трајна.

Све то, наравно, није оно најпресудније што Његоша чини великим пјесником и што свако ново доба и сваку нову генерацију приморава да се опредјељује према његовом дјелу, да га усваја и њиме се надахњује. И други су пјесници за садржај својих дјела узимали теме из ослободилачке борбе, из преломних и трагичних тренутака историје, али тиме нијесу успјели да створе велика дјела. Његошева је величина у томе што је успио да народној борби на једном релативно уском простору снагом пјесничке ријечи да општељудске димензије, да тако осмисли и оживи људе, догађаје и вријеме да се они појављују пред нама и живе као дио нас самих, наше људске суштине и нашег постојања у времену. Као ријетко ко, можда без премца у нашој књижевности, Његош потеже најдубља егзистенцијална питања човјека и народа, дубине и трагике вјечите људске драме, али тако да нас, упркос налету таласа песимизма и људског клонућа, никада не оставља у сумњи у погледу крајњег исхода борбе, у погледу побједи добра над злом, побједу праве људске суштине. И то све, наравно, снагом надахнутог генија, сувереног владара умјетничке ријечи, чаролијом поезије која подједнако зна за људске падове и херојске узлете, за смијех и сузе, за муке појединаца и колективне патње народа, за поразе као и за побједу.

Овом приликом не бисмо се задржавали на чисто литерарним квалитетима Његошевог дјела. О њему је већ доста писано; постоји већ богата литература која га је протумачила, истакла његове квалитете, његове историјске компоненте итд. И што је најважније, оно је прихваћено од народа, од свих оних којима поезија нешто значи. Једно је у томе несумњиво: Његошево дјело преживјело је све буре времена, све смјене књижевних шко-

ла и праваца, и при томе не само да није ништа изгубило од своје свјежине и надаћнућа него се са сваком новом етапом све више потврђивало и све јаче плијенило својом снагом и аутентичном оригиналношћу.

Зато се и савремено покољење читалаца не може према Његошом „Горском вијенцу“, „Шћепану Малом“, „Лучи микрокозма“ и другим дјелима односити као према музејској величини. Напротив, то дјело нас узбуђује, огорчава или развеселава, оно нас подстиче на размишљање, на опредјелјивање или акцију као да се ради о нама самима, о нашем времену и нашим данашњим сновима и подухватима. Оно не припада ни роду прастарих добрих епова на чијим се токовима напајамо с миром и успављујућим задовољством, већ нас отпрве хвата у своју матицу и носи на својим узбурканим таласима. Ми смо, на срећу или несрећу, исувише везани за своју прошлост, за дуге деценије и столећа страдања и борбе, исувише нас притискује насљеђе недавне историје да бисмо се могли искључити из ње, да бисмо могли мирно слушати причу о зулумима скадарских везира и млетачких дуждева, јауке сестре Батрићеве и исповијест Вука Мандушића.

Његош је изразито мисаони пјесник који је добро познао горчину живота, ископао му „чашу отрова“ до дна. Његова мисао, његова филозофија живота формирала се прије свега кроз непосредни доживљај и личне опсервације, у суровим условима егзистенције његовог малог црногорског народа и кроз затегнуте противрјечности друштвене и националне борбе његовог времена, које су се и те како рефлектовале на онај „камен“ под Ловћеном који је симболизовао наде подјармљених балканских народа. Но исто тако Његош је трпио утицај литературе и оне друштвене и историјски ограничене мисли на чијим се изворима напајао. А ти извори били су најчешће религиозног и метафизичког карактера. Иако по природи слободар и борац, по температури рођени поет и човјек од овог нашег, земаљског свијета, он као црквени поглавар и као мисаоно биће није успио, а то није ни могао, да се уздигне изван услова и граници у које га је вријеме поставило, да се довише до оне револуционарне материјалистичке филозофске мисли која је у Европи, већ у његово вријеме, имала снажан успон и већ дугу традицију. Зато је он, када је себи постављао питања о суштинским проблемима филозофије: о постанку свијета и законима који га крећу, о души, човјеку, богу и другом, долазио до одговора који су, у крајњој консеквенци, идеалистичко-религиозног карактера, иако не у оквирима и на линији званичне доктрине и канона хришћанске цркве.

То је морало оставити трага у Његошовом књижевном дјелу. Али, данашњем просвијећеном читаоцу тај елеменат у Његошевој поезији не смета. С обзиром на то да и тај начин мишљења и његови носиоци припадају једном прохујалом добу, ми смо данас спремни да то доба и његове изразе пријаммо као причу народног дјетињства, као маштовиту легенду за коју унапријед

знамо да се у њој мијешају стварност и фикције, истински домети ума и заблуде времена. То не значи да није потребно, с научне тачке гледишта и полазећи од данашњих наших потреба, тачно утврдити шта представља суштину Његошевих религиозно-филозофских спекулација, приказати њихову историјску условљеност и ограниченост, а исто тако шта су оне значиле у своје време и какав је био њихов ниво у односу на развој филозофске мисли код нас и у другим земљама. Али, уза све то, једно је сигурно: иако је Његош покретао значајна филозофска питања и на њих давао одговоре, како је знао и умно — шта само по себи заслужује посебну пажњу и признање — он остаје велик не као филозоф него као књижевник, као стваралац бесмртних поема о људима и борбама једног неповратног времена. А филозофски, па и религиозни елемент, само се најчешће складно уклапају у њихову грађевину, у општу слику времена и људи коју нам стваралац оставља.

Ваља још додати да се вјерско-религиозни елементи у Његошевом пјесничком дјелу у много случајева ослањају на фолклор и извиру из њега. Обичаји, заблуде и вјеровања народа, његове пјесме, заноси и наде, његови симболи и подстицај битисања нијесу могли а да не нађу одјека у Његошу самом и његовом поетском стваралаштву. Исто тако се може рећи да се православље Његошева времена, како се конкретно испољавало у српским земљама, далеко од задргог клерикализма и теолошке мистике својствених религијама у класно развијеним друштвеним срединама, у великој мјери поистовјећивало са народним тежњама и његовом борбом за слободу и бољи живот. Свештеници и владике били су истовремено и жреци божје воље на земљи, и носиоци писмености и предводници народа у крвавим бојевима за слободу. Тако се, у условима турске окупације, формирала једна прогоњена вјера, далеко од утицаја великих црквених центара, по својим назорима и религијским елементима примитивна и заостала као и средина из које је израстала, али се зато све више напајала елементима народности, постајала нека врста погледа на свијет и филозофије ослободилачке борбе.

Његош је напоредо са својим религиозно-поетским рефлексијама долазио и до својерсног спонтаног дијалектичког мишљења. Постављајући питања о смислу човјековог живота на земљи, о законима који владају у природи и друштву, он је откривао међусобно дјејство противрјечних сила, вјечиту борбу добра и зла, слијепе стихије и људске воље и свијести. А на друштвеном плану он је налазио највећу противрјечност између слободе и тираније, прокламујући да је борба против тираније „људска дужност најсветија“. Тиме је усвојио принцип да се само борбом разрјешавају противрјечности једног времена, да је само она услов кретања и развика односа међу људима и народима. „Нека буде борба непрестана!“ — узвикује пјесник борац и тиме као да је дао не само паролу за акцију својим ратници-

ма него и одредио стални принцип кретања и постојања. Досљедан оваквом ставу, Његош и јесте готово читавим својим дјелом пјесник борбе и акције, страсно ангажовани стваралац којему су ријеч и дјело у пуном складу и потчињени јединственом циљу ослобођења свога народа.

То га је, као што је већ речено, учинило тако блиским и тако сраслим са нашим мучним борбама за национално ослобођење кроз дуге деценије и све до наших дана. Његовим химнама борби и слободи нападале су се генерације наших народа и свака од њих могла је да у Његошу нађе инспирацију и подстицај за рјешавање историјских задатака свога времена.

И у великим искушењима ослободилачког рата од 1941 — 1945, у времену када су Његошове потурице изгледале само као блиједи сјенке према савременом „злу домаћему“ а османлијске чете као невинне извиђачке експедиције према варварству окупаторских хорди, Његошев стих служио нам је као убојно оружје, као ватрени метак који је погађао непријатеља право у срце. Често смо понављали:

„Удри врага, не остав' му трага,
Али губи обадва свијета!“

А партизанске заклетве на почетку устанка као да су биле инспирисане потресном заклетвом сердара Вукоте који је позивао на јединство и притврђивао Црногорце уочи великог окршаја.

Слободарски дух Његошове поезије, који је био тако дјелотворан у прошлости, није ни данас изгубио ништа од свога значаја. Наша социјалистичка револуција остварила је један од највећих Његошевих идеала — национално ослобођење и уједињење братских народа у заједничку државу. Она је направила велики историјски корак даље — друштвено ослобођење на социјалистичком путу постало је стварност која нам је већ много дала и која обећава још више.

Ипак, питање националне слободе и независности још није скинуто са дневног реда нашег живота а и живота читавог човјечанства. Још у данашњем свијету, испуњеном многим противрјечностима, дјелују силе које се не мире са револуционарним остварењима појединих народа, међу којима национална независност не стоји на посљедњем мјесту. Национално питање, тај лајтмотив Његошевог поетског дјела, још живи. Истина, под другим условима и у новим облицима, али живи. Отуда слободарски елеменат Његошове поезије, његови покличи против издаје и тираније, за јединство и братску слогу — и данас налазе одјека у нашим срцима и нападају нас снагом и поносом.

И са још једног становишта Његошева мисао и његово поетско дјело задржавају данас своју живу актуелност. У питању је процес јачања братства и јединства наших народа, све веће прожимање њихових националних вриједности, њихове

економике и културе, свих њихових материјалних и духовних достигнућа. Револуција коју смо проживјели створила је све неопходне објективне претпоставке за чврсто спајање народа Југославије, не у смислу губљења њихове националне индивидуалности, него у смислу све јачег брисања разлика, неизбјежних у историјском развиту, све стабилније изградње таквих међународних односа који ће из нашег живота потиснути све облике националне ускогрудости, шовинизма и националног егоизма. У том смислу појам југословенске заједнице народа и југословенства није празна фраза, него има свој дубоки прогресивни друштвено-политички значај.

А Његош је својом мишљу и својим дјелом сав био окренут према ослобођењу и јединству југословенских народа. Он се, заједно са другим свијетлим ликовима наше прошлости, може сматрати претечом и ватреним заговорником идеје југословенства, чија се концепција можда и не поклапа у свему са нашим данашњим схватањима, али чије рационално језгро није ништа друго него велики сан и антиципација оних историјских подухвата и револуционарних преображаја који су и довели до остварења вјековног идеала наших народа — ослобођења и уједињења у заједничку државу, на темељу братства и равноправности. Његош је и у овом погледу — а не само у погледу чисто литерарних квалитета свога пјесничког дјела — заједничка својина, пјесник свих народа Југославије, којему они дугују и којему с разлогом одају признање и поштовање.

Пуниша Перовић